

Мария Деянова / Maria Deyanova

**ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ОБЩИНА В КАРЛОВО И
УЧАСТИЕТО Й В БОРБАТА ЗА ЦЪРКОВНА
НЕЗАВИСИМОСТ**

**Karlovo Municipality of the National Revival Period
and Its Participation in the Struggle
for Church Independence**

Abstract: The Karlovo municipality of the National revival period was founded and functioned in a town, which was a centre of crafts and trade.

A form of church-religious self-government existed even before this period, but with limited powers. It was rather a supplement to the Ottoman system of government and its field of activity mainly concerned the settlement of controversies, conflicts, and problems of religious, economic, and moral character.

In the second half of the 19th century, the Bulgarian municipality of Karlovo took over the management of “all public affairs” in the town. The municipal government was headed by craftsmen and merchants who took care of education, construction of churches and schools and acted as moderators between the Bulgarian population and the Ottoman government.

Since the 1840s, the Bulgarian municipality of Karlovo and prominent Karlovo educators and public figures took an active part in the church-national movement for an independent Bulgarian church.

Keywords: Karlovo, Bulgarian national revival, church independence, church-national movement.

Карлово е главния град на областта по горното течение на река Стряма, която в периода на османското владичество е наричана Гьопса. Той е и административния център на нахия Гьопса, каза Филибе и влиза в състава на Пловдивската епархия. Още през XVI в. и XVII в. тук са добре развити занаятите и търговията¹. През първата половина на XIX в. градът преживява стопански подъем. С голямо основание Богоров го определя като „фабричният град“², „един от най-ръкоделните градове в Турско“³, в който владее „предприемаческият дух, а населението е образец на търпеливост, деятелност и промишлен дух“⁴.

В новите икономически и обществени реалности в Османската империя и в частност в българските земи през XIX в., в динамично променящата се со-

циална атмосфера, Карлово се оформя като икономически проспериращ град, с изключителен подем на занаятите и с търговия, която надхвърля границите на Османската империя и е предимно в ръцете на български производители и търговци⁵. Ранното развитие на занаятите и търговията и установяването на широки стопански и културни връзки с далечни страни определя по-голямата активност на българската възрожденска община в Карлово⁶.

Занаятчийството става съдба и ежедневие в подбалканския възрожденски град⁷. В занаятчийското производство е ангажирана огромна част от градското и голяма част от селското население на селищата около града. Карловските занаятчии и търговци през XVII и XVIII в. са значителна по брой и силна в материално отношение социална група във възрожденската българска общност. Това положение е пряко свързано с развитието на общинското самоуправление⁸.

От 1496 г. до Освобождението градът и землището му са вакъф на построената през 1485 г. от Али бей, син на Карлъ, Куршум джамия. Статутът на вакъф определя до голяма степен икономическото и социалното и развитие на селището. Жителите на града са под пряката власт на вакъфските управители, които управляват подвластните им християни, разпределят и събират данъците, издават владетелски документи за обработваемата земя, дават разрешения за встъпване в брак с другоселец и др. Те са натоварени и с опазването на обществения ред, като изпълняват и полицейски функции. Традиции за общинско самоуправление в селищата, включени във вакъф, се създават главно поради запазването на християнското вероизповедание на българското население и на промените в османската военно-ленна система, развитието на стоковото производство и промените в състава на социалната структура на българското общество през XVII в.⁹

Освен законния десятък към джамията българското население плаща и други данъци. Вероятно правото за разпределяне, събиране и отчитане на въпросния данък във вакъфския център в по-ранните столетия на османското владичество принадлежи на управителя на вакъфа, а по-късно на мютевелията.

Под сянката на вакъфската институция българското население е било гарантирано до известна степен от произволите на централната власт, но в никакъв случай не е било защитено, особено в по-късно време, от произволите на централната власт и на отделните местни управители. Отбелязани са официално няколко случая, които разкриват красноречиво действителното положение на подвластните християни¹⁰.

За броя на населението и етническия му състав данните са различни и варират – 15 000, 13 000, 9000. През XVI и XVII в. населението на Карлово рязко се увеличава. Османски регистри от XVI в. показват, че още оттогава християнските домакинства, макар и с не много, са винаги повече от мюсюлманските. Градът не прави изключение от тенденцията на побългаряване на градските селища в началото на XVII в. В сравнение обаче с другите занаят-

чийски и търговски български селища като Копривщица, Калофер, Клисуре, Котел, Панагюрище, турският етнически елемент в Карлово е бил по-голям. По време на Руско-турската война според руски източници градът има около 10 000 души население с 1200 български къщи, 300 турски и 50 еврейски. В първата четвърт на XIX в. градът е вече явно български¹¹. В Карлово никога не са живели гърци и тук няма преки представители на патриаршеската власт, което наред с бурното развитие на занаятите и търговията и просветния подем, пряко свързан с това развитие, предопределя активността и развитието на църковно-религиозната община.

От официалния акт на завещанието и от други източници става ясно, че старото българско име на селището преди завоеванието е било Сушица, наричано от османците Шахин. Около построената Куршум джамия се формира Касабата – мюсюлманската и административната част, а по-късно и търговската част на града. Християнското население е принудено да се измести в южната част, където се образува изцяло християнската Шан или Шахън махале, в която се намират двете големи карловски църкви – „Успение на Пресвета Богородица“ и „Св. Николай“, и другите по-малки християнски махали. До първата половина на XIX в. мюсюлманската и християнската части са разделени с поляна, а по на запад между тях се намира еврейския квартал със синагогата. Най-близо до османските завоеватели, които заемат старото селище Сушица, е Табашката махала покрай Стара река. Към 1842 г. двете части на селището се съединяват и не се познава къде е касабата и кое е Шан махале, но запазват известна самостоятелност – „всичко си е отделно и данъкът им и пр.“¹².

За формирането и дейността на източноправославна църковно-релиозна община в Карлово в първите векове на османското владичество съдим по данни за съществуването на православна църква или параклис и манастир в този период. Поддържането на църква и на манастир предполага съществуването на отделна от османската власт обществена организация, която е зародиш на общината. Тази организация успява да се съхрани в продължение на столетия и има значителен принос за запазването на религиозното и народностното самосъзнание на българите¹³.

Храмът „Успение на Пресвета Богородица“ е по-старият от двете големи църкви в Карлово. Вероятно е построен през 1775 г., изгаря през 1813 г., възстановен е през 1851 г. и е осветен на 20 май 1858 г.

За съществуването на по-ранна храмова постройка или на параклис сочат данни от османските регистри. Измежду данькоплатците в града за първи път през 1570 г. се появява свещеник. В самия край на XVI в., през 1596 г. свещениците са вече двама – Драгул поп и Ральо поп, а българските им имена подсказват, че са с местен произход¹⁴.

Вграден ктиторски надпис в чешмата пред Петокласното мъжко училище (днес Исторически музей) гласи: „Ктитор Успение Пресветие /Богородице/ настоятел Стоян въ лето /1775/“, а под корнизата на чешмата е вдълбан надпис

„Подновися на 1897 /6/“. Думата настоятел дава основание да се предположи за съществуването на християнски храм или параклис преди 1775 г.¹⁵ Логично е да се предположи, че в българската част на града още преди 1775 г. е съществувала и църковно-религиозна община.

Северно от града, в самите поли на Балкана се е намирал манастирът „Св. Спас“, наричан още Сушицки манастир, разрушен от османците, а с материали от него са построени Куршум джамия и общественият хамам. Карлъ Али бей позволява на жителите на Сушица да си направят манастир на друго място и така възниква Сопотският манастир¹⁶. Интересен факт, който бе отбелязан от проф. М. Ваклинова, е, че четирите монолитни, сианитни колони, вградени в колонадата на преддверието на джамията, принадлежат на християнски храм, но датиран от V–VI в. (базилика), което отнася изграждането на манастира „Св. Спас“ или на манастирската църква още в периода на късната античност или пък материалите са донесени от друг християнски храм, съществувал в този период в близката околност¹⁷.

Съществуването на църква и християнски манастир дава основание да предположим, че в Карлово е имало църковно-религиозна община, свързана с българския народностен елемент, макар и ръководена от източноправославната Цариградска патриаршия като единствен законен признат представител на християнската население в Османската империя. В този ранен етап на съществуването на общината българите християни имали ограничени права за самоуправление само при уреждане на своите църковно-религиозни дела и професионални (занаятчийски) въпроси.

Податки за съществуването на община в града в средата на XVII в. намираме и в историята на учебното дело. През XVII в. в Карлово като учител и „изкусен книжовник“ работи Аврам йерей син Димитриевич (1630–1710 г.)¹⁸.

Още от 1779 г. Карлово има уредено общинско училище с добре подбран учителски персонал, получил образованието си в гръцки училища, а Райно Попович пише, че карловци се възбудили за учение още от 1817 г.¹⁹ Тези данни ни дават основание да предположим, че църковно-религиозна община в града е съществувала още от средата на XVI в.

Данни за съществуване и дейност на българска община в Карлово има през 30-те и 50-те години на XIX в. Обикновено тогава, подобно на общините в Панагюрище, Казанлък, Брацигово, Велес, Скопие и др., начело на общината стоят един или двама кметове (чорбаджии), един бирник и от 6 до 12 общински съветници. В състава им влизат и някои от по-просветените и по-авторитетни местни свещеници. Документите за съществуването и дейността на българските общини през Възраждането показват, че най-организираните и най-активни са именно общините в търговско-промишлените средища²⁰.

В. Александров също дава данни за съществуването на общинско самоуправление в Карлово: „В града има самостоятелно управление (община), която трябвало да се грижи за „всичките обществени работи“ и в която „турските власти не са се бъркали“²¹.

Хр. Фъргов отбелязва, че освен свои независими стопански организации – еснафите, свои църкви и училища, карловци „имат своя собствена черковно-училищна община, с общински съвет и печат.“²²

По-категорични сведения за съществуването на община в българската част на града има за втората половина на XIX в. За нейната организация и дейност свидетелства документ от 15.08.1864 г.: „С божия милост и с желание народно поставиха /се/ следните лица: от Пейо махала – г. Петър Дочев, Иван Манчев и Иван Колев, от Сърп махала – г. Нено Бончев, х. Ангел Донков и Донко Янколов, от Михаил махала – г. Нейко Петков, Вълко Николов и Георги Ч. Чунтев, от Табак махала – г. Георги Лазаров и Генко Атанасов, от Перекендешката махала – Пенчо Костов. И се упълномощават да се грижат една година за всичките обществени работи, за уверение на което им се дава пълномощно писмо, потвърдено с подписи с приложението /на/ селския печат. Освен това им се връчиха селският и мухтарският печати: селският една част на Георги Ч. Чунтев, втора част на г. Нено Бончев, трета част на г. Иван Колев. Мухтарският – у г. Петър Дочев“. В състава на Карловската община не е включена Шан махала. Тя е разполагала с известна самостоятелност и си служи със свой отделен печат още от 1844 г. Текстът на печата, разположен в 5 реда след годината, гласи: „Касаба Карлово Шан махале“²³.

Споменатите махали се изброяват и в един официален турски регистър от 1836 г. и 1837 г. В този документ липсва Перекендешката махала, а махалата Михал е дадена като по-малка съставна част на Шахън махала²⁴. В официален документ от 1.09.1861 г., издаден в Пловдив, с който „по височайша заповед“ се определят на Шахън махале 35, 930, 23 гроша ианей аскер бедели (данък-помощ за войската), броят на жителите (нофус) на същата махала е 1196. Писмото е отправено до „Гюпсу нахияс, касабай Карлово, Шахън махалели“²⁵.

Промените в икономическия и социалния живот на империята в средата на XIX в. дават отражение върху съществуването и дейността на християнските общини. В тях нарастваща роля започват да имат новите социални елементи, свързани със засилената модернизация на търговските взаимоотношения и производство, което позволява на занаятчиите да участват дейно в живота на местната източноправославна община и вероятно в общинската управа влизат протомайсторите на занаятчийските организации. Стопанският подем и особено развитието на занаятите и търговията в българските земи през 30-те и 40-те години на XIX в. обуславят усъвършенстването на организацията, укрепването на вътрешната автономия на общините и засилването на дейността им. След Кримската война (1853–1856 г.) общините се превръщат в официални представители на българското население пред османската власт, като поемат върху себе си си изцяло или частично много административни, фискални, просветни и други функции²⁶. Такъв е примерът и с Карловската община, която е избрана и натоварена да се грижи за „всичките обществени работи“. Тази самостоятелност и автономност на общината в Карлово до голяма степен е присъща и на другата автономна институция, възникнала и съществувала на-

ред с църковно-религиозната община, а именно тази на еснафските сдружения на занаятчиите в града. През 1829 г. в Карлово съществуват 24 еснафски сдружения. Най-голям и влиятелен е гайтанджийският еснаф. Именно карловските занаятчии и търговци са тези, които най-много съдействат за развитието на новата светска култура, издаването на книги, учебници, строителството на училищни сгради, църкви, откриването на читалище и организирането на женско дружество. В. Александров изтъква една характерна особеност на организирания карловски еснаф – това, че той представлява сам по себе си нещо като отделна община със свое самостоятелно управление. Това общо сдружение на еснафските организации в града се стреми колкото е възможно да държи своите членове далеч от институциите на османската власт и само съди, разглежда, и решава професионални (занаятчийски) спорове²⁷.

Борбата на българите за самостоятелна църква представлява второто масово движение на Българското възраждане. Тази борба има за цел признаването на българската нация в многонационалната Османска империя и това ѝ придава освен религиозен, и политически характер. В хода на движението за църковна независимост се включва и православно християнското население на град Карлово. Начело на тази борба застават представителите на карловската интелигенция, учителите, свещениците, занаятчиите и търговците, от средите на които се излъчват представителите на общинското самоуправление в града. Населението на града е сравнително хомогенно, тук не живеят гърци, няма преки представители на цариградската патриаршия и жителите му не са засегнати силно от гърцизма и гръцкото влияние.

В карловските храмове никога не се служило на гръцки език. Дори българи, гонени от гърците през османското владичество, намират спасение и закрила в Карлово. „Колкото пъти народното изучение е било преследвано от гръцкия патриарх в останалото на Санджака, сякога е намирало прибежище в Гьопса.“²⁸

В града от 1828 г. отваря врати прочутото елино-българското училище на Райно Попович. Развитието на търговията извън пределите на Османската империя поражда нуждата от знанието на чужди езици и особено на гръцкия в този период. Самият Райно Попович е гръцки възпитаник и горещ елинофил, но и пламенен патриот и държи здраво за националното съзнание на своите ученици и съграждани, и с възмущение отхвърля упреците, отправени от Васил Априлов „чи имало някои въ Карлово, които са били считали за греци, лъжа е това го има по други някои места, като в Сливен, в Свищов, а не в Карлово“. Със същото възмущение Попович отхвърля и друго твърдение на Априлов, а именно че в църквите на Карлово се е служило само на гръцки език. „Въ Шан махала имат си християните само една църква в която четат по старобългарски и никога не са си служили по гречески.“²⁹

Но гнетът на патриаршеските владици се чувства и тук. Надменното държание и грабителството на гръцките духовници в селищата на Стрямската долина предизвикват възмущението и негодуванието на карловци. Неизвестен

дописник от града пише с гняв: „Насилвайте, събирайте, тъпчете българите за да се ваяте в разкошество и в скотски сладострастия, това не е било нито между фарисеите, нито между заблудените погански жреци.“³⁰ Според сведенията на свещеника Сава Костов гръцкият владика от Пловдив посетил карловските църкви и, като се уверил, че богослужението не се извършвало на гръцки език, се озлобил и дал нареждане свещениците от двете църкви да бъдат впрегнати във файтона му вместо конете. Колата, теглената от божии служители, в унижение и мъки достигнала до местността „Плачи орех“ на 5-6 километра по шосето Карлово – Пловдив. Умората и наранено честолюбие не сломяват духа на свещениците и на населението на града³¹.

Но не само в грабежи и произволи се изразяват действията на гръцките владии в Карловско. Както навсякъде из страната, така и тук владиците воюват най-последователно срещу всичко, което укрепва народното съзнание на българите, а като верни крепители на султанската държава провеждат и редица чисто политически и административни актове на властта. Така пловдивският митрополит Никифор с послание от 1.03.1841 г. до карловските свещеници и чорбаджии заповядва да бъдат събрани без забавяне и да му бъдат изпратени по специален човек „сичките преведени на простобългарски евангелия, що е издал на тип Неофит Рилски, гдето и у когото се намират...“, като заплашва, че ако впоследствие се намери у някого такова евангелие, ще бъде наказан с „афорисмо патриаршеско“. Посланието е изпратено на гръцки и на български език³².

Националният поход в българските земи през 40-те и 50-те години XIX в. обхващат и голямата Пловдивска епархия. Борбата за изгонване на патриаршеските владии обхваща всички епархии, в които начело в епархийските центрове са български общини³³.

През 1854 г. в Карлово се връща Ботьо Петков, баща на Христо Ботев и един от най-видните учители и общественици на епохата. Дейността и личността на Ботьо Петков оказват силно влияние върху карловската общност в борбата ѝ за църковна независимост. И в родния си град даскал Ботьо е преследван и тормозен от гръцкия митрополит Хрисант „само за това, че е руски възпитаник“, пише Найдено Геров³⁴.

Идеите, които издига Ботьо Петков, са в духа на идеите на Георги Раковски и Неофит Бозвели. Той открито проповядва борба за независима национална църква и смело посочва опасността от влиянието на католицизма. За период от три-четири години – 1858–1862 г., неговото име не слиза от страниците на цариградските вестници. Пламенните му статии, които се следят с жив интерес в българските земи, защитават правото на българите на самостоятелна църковна йерархия, разкриват истинските причини, поради които Патриаршията не иска да се откаже от духовната власт над българските християни, изобличават асимилаторската политика на гръцкото духовенство, защитават единството на православната религия от посегателствата на униатството и посочват голямата нужда от просвещение на народа³⁵. Жарката му публицистика и произнесените

слова вдъхват смелост на сънародниците му и са показателни за настроенията, възгледите и решимостта на голяма част от тогавашната карловска възрожденска общественост: „Два рода завладения съществуват в народите, едното политическото, а другото нравствено. За тия завладения се употребляват оръжия... едното е ножът, а другото перото.“³⁶

Показателни за настроенията на карловци в този период са и дописките до възрожденските вестници. Неизвестен карловец пише на Раковски: „...От българските вестници приемаме само „Дунавски лебед“ като чист български народен лист, защото Цанковият вестник според изуещината му и Екзарховият според фанариотщината му не са приети в града.“³⁷

Обнародваните в „Цариградски вестник“ „Нови народни песни“, с голяма вероятност излезли изпод ръката на Ботьо Петков, са посветени на борба срещу фанариотството и преклонение пред делото и страданията на Неофит Бозвели. Написани с неподражаемия му талант, те се четат с интерес от българите през 1860 г. – годината на най-ожесточената борба срещу гръцката патриаршия: „Излязла е змия усойница, змия усойница, змия грамадница... Не било змия усойница, Най е било Гръцката Патрика!“. „...Архимандрит наш Неофит, Хилендарец от Котел града! Той затворник сам самичек...у жезла...в грозни кули, грозни кули Свято-горски!“³⁸.

Ботьо Петков смело изобличава главната цел на гръцкото духовенство – „да изкорени съвсем народното чувство у българите... да унищожи нашата народност...“. Две са според него основните задачи на борбата: „да извоюваме църковната наша независимост, потъпкана така безчеловечно от святотатци“ и неуморно „да се трудим за умственото наше развитие.“³⁹

През периода преди Кримската война църковното движение в българските епархии протича под лозунга за установяване на родни архиреи. Главните огнища на движението са епархийските средища и градските центрове⁴⁰.

Карловци вземат активно участие в особено ожесточената борба, която се води в Пловдив за изгонването на митрополит Хрисант (1850–1857 г.). Гъркоманската партия, начело с митрополита, се опитва да възстанови господството на гръцкото влияние в града и епархията, като прави опити да наложи гръцкия език там, където е заместен с български, да разстрои работата на пловдивското училище и да изгони от града Найдено Геров. Хрисант забранява извършването на богослужение на български език в църквите в епархията и безогледно граби населението, увеличавайки църковните данъци и такси. В многобройни дописки от Пловдивската епархия до „Цариградски вестник“ подробно са предадени беззаконията, които той върши из епархията. Гръцкият митрополит клевети своите противници пред турската власт като заговорници и бунтари. По негови доноси са арестувани български първенци от Хасково и Пловдив. Населението в по-малките селища в епархията, обединено от своите общини по примера на пловдивчани, оказва решителен отпор на настъплението на гърцизма. В Калофер населението позорно изпъжда Хрисант, когато се опитва да извърши богослужение на гръцки език в църквата им. Малко

преди началото на Кримската война жителите от подбалканските селища Копривщица, Карлово, Панагюрище, Клисуре, Калофер, с. Аджар (Свежен) подават до Цариградската патриаршия обширно изложение против Хрисант, което завършва с искането „Великата църква да ни избави от тая неволя да се избере нам друг архирей, който да бъде истинен пастир на христовото стадо.“⁴¹ Няма съмнение, че цялата кампания, редицата инициативи в Карлово за отстраняването на Хрисант са замислени и организирани от най-будните карловци, свещеници и общинското ръководство, макар че в града те срещат големи трудности, причинени от свещеник, син на епитроп, който сътрудничи на пловдивския владика⁴².

Временно затихнало през Кримската война (1853–1856 г.), след обявяването на Хатихумаюна през 1856 г. църковно-националното движение в Пловдивската епархия се разгаря с нова сила. Тук начело на борбата застават пловдивските търговци. След дълги разследвания от страна на турското правителство, във Висшия съвет в Цариград срещу Хрисант е започнат съдебен процес. Митрополитът става неудобен за турското правителство и той е разобличен и осъден и най-после през есента на 1857 г. Патриаршията е принудена да го махне от Пловдив⁴³.

Важна роля за разрастването на движението против патриаршеските владици през 1860–1866 г. изиграва примерът на големите градове и центрове на обширни епархии като Пловдив, където борбата се води с голяма решителност и чуждото духовно иго е ликвидирано бързо. В голямата Пловдивска епархия, след като митрополит Паисий, който замества отстранения Хрисант, се присъединява към обявената независима Българска църква, патриаршеската власт е завинаги ликвидирана. Градовете в Пловдивска епархия – Т. Пазарджик, Копривщица, Калофер, Карлово, Панагюрище, Чирпан и др., следват примера на Пловдив и единодушно отхвърлят патриаршеската власт. Както в Пловдив, така и в тези градове функциите на духовната власт минават в ръцете на общините⁴⁴.

На 29 май 1860 г. в Карлово по примера на другите български градове изхвърлят името на гръцкия патриарх от богослужението и го заменят с това на султана. „Тържеството бе великолепно и възхищението на всичките тамошни жители се изписваше по лицата им“, пише неизвестен дописник, свидетел на събитието. В отговор на тази акция гръцкият патриарх отлъчва от църквата карловските свещеници, извършили това. През месец март на следващата 1861 г. на голямо тържество в църквата „Св. Николай“, на което присъстват и 15 попове от околните села, карловци изгарят „афоризмота на гръцката патриаршия, с което отлъчва от църквата свещеноначалниците ни“, като го намазват с катран и го превързват на върха на един дълъг прът. По-късно Димитър Попов, един от видните учители на града, завършил Киевската духовна семинария през 1856 г., държи слово за същността на църковния въпрос. Димитър Попов има заслуги не само за развитието на просветното дело в града, но и за разширяване правата на църковно-училищното настоятелство, което по това

време започва да разглежда и граждански спорове, и спорове от углавен и каноничен характер, възникнали между карловци, срещу малка такса в полза на училищата и църквите в града. „По този начин българите при разни разпри не се обръщаха до турските съдилища, а до църковно-училищното настоятелство“⁴⁵.

След Великденска акция на 3 април през 1860 г. в Цариград пристигат прошения до Високата порта и до народните водачи, с които не по-малко от 33 градове от всички краища на България изказват своята подкрепа за цариградските българи, отказват се от властта на цариградския патриарх и се присъединяват към българската църква. Подобно прошение е изпратено и от българските търговци от Узунджовския панаир, 734 подписа от 32 града, включително и подписите на карловските търговци⁴⁶.

Десетилетието от 1860 до 1870 г. в Карлово се характеризира с голяма обществена активност в подкрепа на българските искания за самостоятелна българска църква и срещу Патриаршията. На патриотичните събрания в църквата „Св. Богородица“ пламенни слова по църковния въпрос, против унията, против католическата и протестантската пропаганда изнасят свещеник Христо Попвасилев, основател на девическото училище в града, учителят Матю Тантилов, Партений Стоянов Белчев и други карловски просветни дейци⁴⁷. Н. Славчев разказва за събитие, станало през 60-те години на XIX в.: „Един карловски свещеник иконом поп Христо, за угода на един живущ в Карлово грък, на Великден изрекъл на гръцки „Христос воскрес“, за което карловците „елини“ и „гъркомани“ наказали попа, като му забранили цял месец да служи в църквата“⁴⁸. Според А. Рачева в дописка до в-к „Свобода“ е предадена следната случка: „В Карлово на Великден свещеник поискал да чете в черквата на гръцки, без да се обади за това дело на гражданите. Попът е голяма подлезурка и мекере. Когато се качил на амвона, жителите се спуснали ударили му един дървен господ и го изпъдили от черквата“⁴⁹. Категоричното желание на българското население от Карлово да отхвърли гръцката духовна власт проличава още през 40-те години на XIX в. При изграждането на новата черква „Св. Николай“ не е спазено правилото гербът на Цариградската патриаршия – двуглавият орел, задължително да се постави в средата на храма, пред владишкия трон. Вместо това подобен на патриаршеския герб е поставен на северната врата на храма⁵⁰. Няма съмнение, че това едва ли е станало без знанието и нареждането на българските първенци на града, църковните настоятели и общинските съветници.

След 1860 г. българската община в Цариград и общините в българските земи са в постоянен контакт, между тях има единомислие и единодействие по въпросите за създаване на независима българска църква. Всичко, което става в Цариград по българския църковен въпрос, веднага се отразява и в провинцията, която незабавно взема становище по него и то обикновено по-крайно. От 1860 г. до окончателното решение на българския църковно-национален въпрос през 1870 г. и 1872 г. всяко искане, което се подвигна в Цариград, всички голе-

ми и малки събития и въпроси, отнасящи се до църковната борба, се следят с голям интерес във всички български градове и селища и българските общини взимат отношение по тях с прошения или протести до Високата порта или чрез различни демонстрации⁵¹.

С издаването на султанския ферман от 28 февруари 1870 г. дългогодишния българо-гръцки църковен спор юридически е решен. Официално е призната българската свободна църква и българската народност, но този акт не довежда до окончателния фактически завършек на църковно-националната борба. Издаването на султанския ферман под напора и масовото национално движение е едно от най-важните моменти във възрожденската ни история. Познавайки добре практиката в Османската империя, как редица обявени реформени актове, остават фактически неприложени, забравени и даже отменени, затова изключително важен е въпросът за прилагането в действие и изпълнението на фермана и приемането на екзархийския устав. След изработването на проектоустава от смесения съвет – първия временен синод, Високата порта позволява да се свика български народен събор в Цариград, който да разгледа и приеме изработения проектоустав за управление на екзархията, за която цел смесеният съвет изпраща покани до всички епархии⁵². Карловската общественост, начело със своята общинска и църковна управа, приема с възторг фермана като законна основа за църковно-националното конституиране. В края на 1870 г. църковното настоятелство в Карлово изпраща 1500 гроша помощ за представителите на народния събор в Цариград. Отбелязана е и датата 30.12.1870 г.⁵³ Третият по ред народен събор след 1856 г. и 1861 г., е открит официално на 23 февруари 1871 г. и след почти три месеца на 14 май свършва своята задача, изработеният екзархийски устав, преведен на турски е предаден на великия везир Али паша за утвърждаване. Преди да се разотидат представителите поискват разрешение съборът да избере екзарха, но под предлог че трябва първо да се прегледа и утвърди уставът, Али паша отказва. След безрезултатно чакане още два месеца на 3 юли съборът се разтурва и представителите се разотиват по епархиите⁵⁴.

Според приетия устав създадената автокефална Православна българска църква, под името Екзархия, е неотделен член от Единната, Света, Съборна и Апостолска църква. Тя се състои от всички български епархии в Османската империя. За избор на екзарх уставът предвижда по двама представители от епархия в народен събор, които да бъдат избрани в епархиите си.

Според този устав на общините по места се определени доста големи права и отговорности. Те участват в избора на свещеници за енорията, както и в избора на смесения съвет в каазата или нахията, който се състои от трима духовници и от 5-7 мирски лица. Председател на смесения съвет е наместникът на епархийския митрополит. Изборът на членове на този съвет, освен на председателя, който не се избира, а се назначава от митрополита, става по следния начин: свещениците на всички енории в главния град на каазата или нахията се споразумяват с по-видните миряни на енорията си да се избера

от 10 до 30 избиратели. Тези избиратели се събират на събор, който избира членовете на смесения съвет в каазата или нахията. Тези членове се утвърждават от епархийския митрополит. Духовните и мирски избиратели в нахията се избират, като духовните съвети съставят каталози на кандидати за избиратели. Старейшините на всяка кааза и нахия избират от тези кандидати от 3 до 5 души и изпращат списъка им на смесения съвет. Този съвет определя кои кандидати са получили повече гласове, провъзгласява ги за избиратели на каазата или нахията и изпраща списъка им на митрополита, който ги утвърждава за 3 години.

Общината участва и в избора на свещеници на енорията, които се избират, като смесеният съвет на каазата или нахията свиква избирателен събор под председателството на архирейския наместник, от всички свещеници и дякони в каазата или нахията и всички имотни първенци и учени мирски лица в нахията, който събор чрез тайно гласоподаване избира един от желаещите да станат свещеници на свободната енория. Митрополитът ръкополага този, който е избран правилно и не е по-млад от 25 години⁵⁵.

Така на практика на няколко етапа през XIX в. се формира и изпълва със съдържание институцията на българската карловска градска община. Българите в този буден възрожденски град достигат една висока степен на самоуправление, характерно особено за населените само с българи общини и общините в търговско-промишлените средища, което прави впечатление и на руските власти през 1878 г.: „... населението е добре запознато с началата на самоуправлението и се издигат способни деятели на местното самоуправление“⁵⁶.

Към средата на 60-те години на XIX в. карловската община вече действа като единен организъм, поела сред правомощията си „всичките обществени дела“ в града.

Като институция на местното самоуправление общината участва активно в църковно-националното движение заедно с видните карловски просветители и общественици, а като неин естествен водач в различните етапи на националното движение се явяват Пловдивската и Цариградската българска община, а по-късно тази роля е прехвърлена върху Българската екзархия.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града до Освобождението. София: Изд. на БАН, 1968 (второ издание), 48–50.

² **Богоров, Ив.** Кратка география математическа, физическа и политическа. Букурещ, 1851, с. 187.

³ **Богоров, Ив.** Няколко дена разходка по българските места. Букурещ, 1868 (второ издание София, 2001), с. 21.

⁴ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града..., с. 48; **Григорович, В.** Очерк путешествия по Европейской Турции. Москва, 1877, с. 142.

⁵ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града..., с. 151.

⁶ **Христов, Хр.** Българските общини през Възраждането. София: Изд. на БАН, 1973, с. 53.

⁷ **Генчев, Н.** Българско Възраждане. София: Отечествен фронт, 1988 (трето допълнено и преработено издание), с. 132.

⁸ **Христов, Хр.** Цит. съч., с. 55.

⁹ Пак там, с. 66, 67, 69.

¹⁰ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града..., 46–48.

¹¹ **Унджиев, Ив.** Васил Левски. Биография. София: Изд. на БАН, 1993 (второ стереотипно издание), с. 26.

¹² **Унджиев, Ив.** Васил Левски....., с. 27.

¹³ **Христов, Хр.** Цит. съч., с. 67.

¹⁴ **Златанов, А.** Църквата „Св. Богородица“ в Карлово през Възраждането. – В: Известия на РИМ – Габрово. Том III. Доклади от Втората научна конференция „Старопланинският регион в историята на българските земи и развитието на културния туризъм“, Габрово, 8–9 октомври 2015 г. Ред. колегия П. Петков и др. Велико Търново: Фабер, 2015, 147–162.

¹⁵ **Стамболов, А.** Непроучен ктиторски надпис от град Карлово (принос към историята на храм „Св. Богородица“ – Карлово). – В: Сборник с материали от национална музейна среща Карлово – Калофер. Съхраняването на националната идентичност и музеите в България като част от устойчивото развитие. София: Изд. „Златен змей“, 2014, 88–96.

¹⁶ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., 27–96.

¹⁷ **Ваклинова, М. и екип.** Куршум джамия. Сондажни проучвания. – В: Археологически разкопки и проучвания през 2015 г., София, 2016, 750–753.

¹⁸ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., с. 87; **Павлов, Пл.** Васил Левски – другото име на свободата. София: A&T Publishing, 2017, с. 36.

¹⁹ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., 88–89.

²⁰ **Христов, Хр.** Цит. съч., с. 79.

²¹ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., с. 17; **Александров, В.** Из историята на град Карлово. Стопански, културни, благоустройствени, просветни и други придобивки от 1903 до 1934 г. София, 1938 (второ издание 1998), с. 109.

²² **Фъргов, Хр.** Карлово. Минало, сегашно и бъдеще. Карлово: Карловска трибуна, 1995 (второ издание), с. 20.

²³ **Унджиев, Ив.** Васил Левски....., с. 46; НБКМ – БИА. Колекция кондики, П А 7740.

²⁴ **Унджиев, Ив.** Васил Левски....., с. 46; НБКМ – Ор. О, ф. № 88, арх. ед. 30 а, б, 31 а.

²⁵ **Унджиев, Ив.** Васил Левски....., 41–42; НБКМ – БИА към ф № 542.; **Снегаров, Ив.** Принос към биографията на Райно Попович. София: Изд. на БАН, 1959, с. 221.

²⁶ **Христов, Хр.** Цит. съч., с. 76.

²⁷ **Унджиев, Ив.** Васил Левски..., с. 25; **Александров, В.** Цит. съч, с. 87

²⁸ **Славчев, Н.** Храмът „Св. Николай“ в град Карлово. Карлово, 1949, с. 23; **Славчев, Н.** Карлово. Късчета история. София, 2020, с. 106; **Рачева, А.** Храмът „Света Богородица“ в Карлово. Карлово, 1998, с. 24.

²⁹ **Унджиев, Ив.** Васил Левски....., с. 34

³⁰ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., с. 139.

³¹ **Славчев, Н.** Храмът „Св. Николай“..., с. 31; **Рачева, А.** Цит. съч., с. 24. Според Н. Славчев сведенията са взети от френския вестник *Le Courrier d'Orient*.

³² **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., с. 139; Документи за положението на българския народ преди 1850 г. – В: Известия на Архивния институт, кн. II. София, 1959, 190–191.

³³ История на България в четиринадесет тома. Том 5. Българско възраждане XVIII – средата на XIX в. София: БАН, Единен център по история, Институт по история, 1985, с. 322.

³⁴ Цит. по **Петкова-Нанева, А.** Ботьо Петков. Карлово: Историческият музей – Карлово, 2018, с. 34.

³⁵ **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., 135–138.

³⁶ Цит. по **Петкова-Нанева, А.** Цит. съч., с. 68.

³⁷ Цит. по **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., с. 141.

³⁸ Цит. по **Петкова-Нанева, А.** Цит. съч., 100–101.

³⁹ Цит. по **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., 135–136.

⁴⁰ История на България. Българско Възраждане....., 1985, с. 325.

⁴¹ Пак там, 322–324.

⁴² **Унджиев, Ив.** Карлово – история на града....., с. 140.

⁴³ История на България. Том 6. Българско възраждане 1856–1878. София: Изд. на БАН, 1987, с. 150.

⁴⁴ История на България. Българско възраждане....., 1987, с. 152.

⁴⁵ Цит. по **Унджиев Ив.** Карлово – история на града....., с. 140; **Чернев, Хр.** Карлово в културно и просветно отношение преди Освободителната война, ръкопис, с. 13.

⁴⁶ **Ников, П.** Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София, 1929 (второ издание 1971 г.), с. 189.

⁴⁷ **Славчев, Н.** Храмът „Св. Николай“..., с. 24; **Славчев, Н.** Карлово. Късчета история..., 104–105.

⁴⁸ **Унджиев, Ив.** Васил Левски....., с. 45.

⁴⁹ **Рачева, А.** Цит. съч., с. 24.

⁵⁰ **Славчев, Н.** Храмът „Св. Николай“..., с. 23; **Славчев, Н.** Карлово. Късчета история..., с. 103.

⁵¹ **Ников, П.** Цит. съч., с. 275, 277.

⁵² **Маркова, З.** Движението за присъединяване към Екзархията в спорните епархии на Македония през 70-те год. на XIX в. – В: Българската нация през Възраждането. Том 2. София: Изд. на БАН, 1989, 232–269.

⁵³ **Унджиев Ив.** Карлово – история на града....., с. 141.

⁵⁴ **Ников, П.** Цит. съч., 279–280.

⁵⁵ Българската църква. Екзарх Стефан I Български. Пловдив: Студио 18, 2005, 254–255.

⁵⁶ **Шивачев, Ст.** Към въпроса за общинското самоуправление в българските земи през Възраждането. – В: Сборник с материали от Национална музейна среща Карлово – Калофер. Съхраняването на националната идентичност и музеите в България като част от устойчивото развитие. София: Издателство „Златен змей“, 2014, 37–43.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Александров, В. Из историята на град Карлово. Стопански, културни, благоустройствени, просветни и други придобивки от 1903 до 1934 г. София, 1938 (второ издание 1998) [Aleksandrov, V. Iz istoriyata na grad Karlovo. Stopanski, kulturni, blagoustroystveni, prosvetni i drugi pridobivki ot 1903 do 1934 g. Sofia, 1938 (vtoro izdanie 1998)].

Археологически разкопки и проучвания през 2015 г. София, 2016 [Arheologicheski razkopki i prouchvaniya prez 2015 g. Sofia, 2016].

Богоров, Ив. Кратка география математическа, физическа и политическа. Букурещ, 1851 [Bogorov, Iv. Kratka geografia matematicheska, fizicheska i politicheska. Bukuresht, 1851].

Богоров, Ив. Няколко дена разходка по българските места. Букурещ, 1868 (второ издание София, 2001) [Bogorov, Iv. Nyakolko dena razhodka po balgarskite mesta. Bukuresht, 1868 (vtoro izdanie Sofiya, 2001)].

Българската църква. Екзарх Стефан I Български. Пловдив: Студио 18, 2005 [Balgarskata tsarkva. Ekzarh Stefan I Balgarski. Plovdiv: Studio 18, 2005].

Генчев, Н. Българско Възраждане. София: Отечествен фронт, 1988 (трето допълнено и преработено издание) [Genchev, N. Balgarsko Vazrazhdane. Sofia: Otechestven front, 1988 (treto dopalнено i preraboteno izdanie)].

Златанов, А. Църквата „Св. Богородица“ в Карлово през Възраждането. – В: Известия на РИМ – Габрово. Том III. Доклади от Втората научна конференция „Старопланинският регион в историята на българските земи и развитието на културния туризъм“, Габрово, 8–9 октомври 2015 г. Ред. колегия П. Петков и др. Велико Търново: Фабер, 2015, 147–162 [Zlatanov, A. Tsarkvata „Sv. Bogoroditsa“ v Karlovo prez Vazrazhdaneto. – V: Izvestiya na RIM – Gabrovo. Tom III. Dokladi ot Vtorata nauchna konferentsiya „Staroplaninskiyat region v istoriyata na balgarskite zemi i razvitiето na kulturniya turizam“, Gabrovo, 8–9 oktomvri 2015 g. Red. kolegiya P. Petkov i dr. Veliko Tarnovo: Faber, 2015, 147–162].

История на България в четиринадесет тома. Том 5. Българско възраждане XVIII – средата на XIX в. София: БАН, Единен център по история, Институт по история, 1985 [Istoriya na Bulgariya v chetirinadeset toma. Tom 5. Balgarsko vazrazhdane XVIII – sredata na XIX v. Sofia: BAN, Edinen tsentar po istoriya, Institut po istoria, 1985].

История на България. Том 6. Българско възраждане 1856–1878. София: Изд. на БАН, 1987 [Istoriya na Bulgariya. Tom 6. Balgarsko vazrazhdane 1856–1878. Sofia: Izd. na BAN, 1987].

Маркова, З. Движението за присъединяване към Екзархията в спорните епархии на Македония през 70-те год. на XIX в. – В: Българската нация през Възраждането. Том 2. София: Изд. на БАН, 1989, с. 232–269 [Markova, Z. Dvizhenieto za prisaedinyavane kam Ekzarhiyata v spornite eparhii na Makedoniya prez 70-te god. na XIX v. – V: Balgarskata natsiya prez Vazrazhdaneto. Tom 2. Sofia: Izd. na BAN, 1989, s. 232–269].

Ников, П. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София: Наука и изкуство, 1971 (второ издание) [Nikov, P. Vazrazhdane na balgarskiya narod. Tsarkovno-natsionalni borbi i postizheniya. Sofia: Nauka i izkustvo, 1971 (vtoro izdanie)].

Павлов, Пл. Васил Левски – другото име на свободата. София: A&T Publishing, 2017 [Pavlov, Pl. Vasil Levski – drugoto ime na svobodata. Sofia: A&T Publishing, 2017].

Рачева, А. Храмът „Света Богородица“ в Карлово. Карлово, 1998 [Racheva, A. Hramat „Sveta Bogoroditsa“ v Karlovo. Karlovo, 1998].

Славчев, Н. Храмът „Св. Николай“ в град Карлово. Карлово, 1949 [Slavchev, N. Hramat „Sv. Nikolay“ v grad Karlovo. Karlovo, 1949].

Славчев, Н. Карлово. Късчета история. София, 2020 [Slavchev, N. Karlovo. Kascheta istoria. Sofia, 2020].

Снегаров, Ив. Принос към биографията на Райно Попович, София: Изд. на БАН, 1959 [Snegarov, Iv. Prinost kam biografiyata na Rayno Popovich, Sofiya: Izd. na BAN, 1959].

Унджиев, Ив. Карлово – история на града до Освобождението. София: Изд. на БАН, 1968 (второ издание) [Undzhiev, Iv. Karlovo – istoriya na grada do Osvobozhdenieto. Sofia: Izd. na BAN, 1968 (vtoro izdanie)].

Унджиев, Ив. Васил Левски. Биография. София: Изд. на БАН, 1993 (второ стереотипно издание) [Undzhiev, Iv. Vasil Levski. Biografiya. Sofia: Izd. na BAN, 1993 (vtoro stereotipno izdanie)].

Фъргов, Хр. Карлово. Минало, сегашно и бъдеще. Карлово: Карловска трибуна, 1995 (второ издание) [Fargov, Hr. Karlovo. Minalo, segashno i badeshte. Karlovo: Karlovska tribuna, 1995 (vtoro izdanie)].

Христов, Хр. Българските общини през Възраждането. София: Изд. на БАН, 1973 [Hristov, Hr. Balgarskite obshtini prez Vazrazhdaneto. Sofia: Izd. na BAN, 1973].

Шивачев, Ст. Към въпроса за общинското самоуправление в българските земи през Възраждането. – В: Сборник с материали от Национална музейна среща Карлово – Калофер. Съхраняването на националната идентичност и музеите в България като част от устойчивото развитие. София: Издателство „Златен змей“, 2014, 37–43 [Shivachev, St. Kam vaprosa za obshtinskoto samoupravlenie v balgarskite zemi prez Vazrazhdaneto. – V: Sbornik s materiali ot Natsionalna muzeyna sreshhta Karlovo – Kalofer. Sahranyavaneto na natsionalnata identichnost i muzeite v Bulgariya като част от ustoychivoto razvitie. Sofiya: Izdatelstvo „Zlaten zmey“, 2014, 37–43].

ПРИЛОЖЕНИЕ / APPENDIX

